

Даўтэлы “Літоўская Метрыка” і яе каштоўнасць для вывучэння мінуўшчыны Беларусі” (1933), працы К. Езавітава “Беларусы ў Латвіі” (1927), “Беларусы ў Літве” (1932) і інш. У 1933 г. Беларускае выдавецтва апавяданнем А. Упіта “Фракеец Кілон” распачало спецыяльную серыю “Пераклады з латышскае мовы”.

Далейшае развіццё выдавецкай дзейнасці звязана са з’яўленнем цэлага шэрагу палітычных, культурна-асветных і гаспадарчых беларускіх арганізацый: “Беларуская хата”, “Рунь”, “Араты”, “Прасвета”, “Культура і праца”, Беларускага дэмакратычнага аб’яднання, таварыстваў вучыццялёў, пазычкова-зберагальнага, навукова-краязнаўчага, моладзі і інш. Таварыства беларусаў-выбаршчыкаў у выдавецкай серыі “Бібліятэка беларуса-выбаршчыка” выпусціла звыш 15 выданняў, у тым ліку “Беларускі працэс у Латвіі” (1925), “Першы крок: Зборнік вершаў гуртка маладых беларускіх паэтаў у Латвіі” (1926), “Вялікае апрашчэнне ці вялікае ўдасканаленне?” А. Галынца (псеўданім А. Цвікевіча) (1926).

Хронікамі тагачаснага беларускага жыцця ў Латвіі сталі газета “Голас беларуса” (1925—1929) і часопіс “Беларуская школа ў Латвіі” (1926—1929, 1931—1933). У Дзвінскай дзяржаўнай беларускай гімназіі выдаваўся часопіс “Школьная праца”. Вядомыя таксама газеты “Праца” (1928), “Беларускае жьпццё” (1932), “Наша доля”, часопісы “Гаспадар” (1926), “Школа і жыццё” (1930), “Пагоня”.

Пасля перавароту 1934 г. выдавецкая дзейнасць беларусаў у Латвіі ўжо не мела ранейшага размаху.

Беларускі друк у даваеннай Латвіі адыграў, бясспрэчна, найвялікшую ролю ў кансалідацыі мясцовага беларускага жыхарства. Узрасло цэлае пакаленне маладой таленавітай моладзі, творчасць якога назаўсёды ўвайшла ў скарбніцу беларускай нацыянальнай культуры. Закладзеныя ў тэя гады ў Латвіі цагліны беларускага кнігадруку дазволілі ў часе нямецкай акупацыі хутка аднавіць яго. Быў створаны беларускі выдавецкі фонд, выходзілі беларускія падручнікі, спеўнікі і г. д. Беларускае справа прадаўжала жыць.

З гісторыі полацкага самвыду (1971—1996 гг.)

*Алесь АРКУШ (Аляксандр Козік),
галоўны каардынатар Таварыства Вольных Літаратараў*

Тэты аповед я пачынаю менавіта з 1971 года, з аднае малавядомае для беларускіх літаратуразнаўцаў падзеі — менавіта ў сьнежні 71-га ў Наваполацку нарадзіўся рукапісны, цалкам беларускамоўны літаратурны альманах “Блакiтны ліхтар”, ля вытоку якога стаялі Вінцэс Мудроў, Валеры Шлыкаў і Анатоль Рыбікаў. Іншыятарам альманаха быў Вінцэс Мудроў, які ўласнаручна зрабіў першы нумар “Блакiтнага ліхтара”. Ён меў 12 старонак і ўсяго некалькі арыгiнальных матар’ялаў — вершы Мудрова і Шлыкава і разважаньні першага пра беларускую мову.

Рэдактарам і выканаўцам другога нумара стаў Валеры Шлыкаў. “Блакiтны ліхтар № 2” быў у асноўным прысьвечаны творчасці Якуба Коласа і выйшаў у 1972 г.

Трэці нумар выйшаў таксама ў 1972 г. На гэты раз чарга выпрабаваць свае “выдавецкія” сілы дайшла да Анатоля Рыбікава.

Росквіт “Блакiтнага лiхтара” прышаў на 1973—1974 гг. З пачатку 73-га па вольне 74-га ў свет выйшла 12 нумароў. Значна пашырлася кола аўтараў выдання. На старонках альманаха акрамя лiрычных i патрыятычных вершаў пачалi зьяўляцца аповяданнi, байкi, творы для дзяцей, рэцэнзii, пародыi на творы сяброў, аповеды пра вандроўкi (напрыклад, пра вандроўку ў Вiльню). Традыцыйна альманах змяшчаў матар’ялы па праблеме беларускай мовы, а таксама вершаваннiя студэнтскiя жарты i показкi пад рубрыкай “Чарнiльная лiрыка”. У адным з нумароў альманаха быў надрукаваны Статут творча-лiтаратурна-мастацкага аб’яднаннiя iмя Максiма Багдановiча — менавіта так пачала называцца суполка, якая ўзникла вакол выдання. А летам 1973 г. сярод аўтараў “Блакiтнага лiхтара” зьявіўся менскi студэнт-гiсторыкi Уладзiмер Арлоў i Генадзь Кулажэнка.

Канфлiкт з КДБ прыпынiў развiццё самвыда ў Наваполацку. Наступны праект быў здзейснены толькi ў 1982 г. — гэта факсiмiльнае выданне на ратапрыньце “Падручнага расейска-крыўскага (беларускага) слоўнiка” Вацлава Ластоўскага (Коўна, 1924). Наклад атрымаўся невялiкi, каля 30 асобнiкаў.

У 1990 г. працэс самвыда на Полаччыне робiцца актыўным i сiстэмным.

У кастрычніку 1989 года ў Менску выйшаў самвыдаўскi лiтаратурны альманах “Лiтаратура № 1” (рэдактар — Сяргей Дубавец), у лiпенi 1990-га — першы нумар “Ксэракса Беларускага”. Укладанне альманаха зрабiў аўтар гэтых натацкаў, рэдактарскую працу — Вiнцэс Мудроў, вокладку — полацкi кнiжны графiк Рыга Цiмохава, а ў якасцi выдаўца выступiў мянчук Алесь Гуркоў. Першы нумар “Ксэракса...” змяшчаў мастацкiя творы толькi аўтараў з Полаччыны: Валiянцiн Акаса, Алесь Аркуша, Лявона Баршчэўскага, Вiнцэс Мудрова.

Другi нумар “Ксэракса...” зьяўўся напрыканцы 1991 г. На гэты раз ён нарадзiўся афiцыйна, бо першы нумар выходзiў падпольна, — быў тыражаваны з машынапiснага арыгiнала ў Наваполацкай друкарнi. З другога нумара функцыi ўкладальнiка i выдаўца пачаў выконваць Алесь Аркуш, рэдактара — Вiнцэс Мудроў. Гэтым разам на старонках альманаха акрамя полацкiх зьявіўся i вiленскi аўтары — Алес Мiнкiн i Юрась Шаўцоў.

Трэцi нумар “Ксэракса...” пабачыў свет на пачатку 1993 г. Упершыню на выданнi зьяўўся знак копрiайта выдавецкай суполкi “Полацкае ляда”. З гэтага ж нумара ў альманаху пачалi друкавацца артыкулы да пытання аб новай беларускай лiтаратурнай генэрацыi i па праблеме рэфармавання арганiзацыi лiтаратурнага працэсу ў краiне. Вакол альманаха пачала гуртавацца лiтаратурная моладзь з усяе Беларусi. 8 траўнiя 1993 г. на ўстаноўчым сходзе ў Наваполацку аўтары й выдаўцы “Ксэракса...” ўтварылi Таварыства Вольных Лiтаратараў. Пасля гэтага альманах стаў адным з выданняў ТВЛ, што i было пазначана на вокладцы чацвертага нумара альманаха, якi выйшаў у кастрычніку 1993 г. Пятый нумар выйшаў у сакавiку 1994 г.

З канца 1993 г. Таварыства Вольных Лiтаратараў пачало выдаваць часопiс “Калосьсе”. Першы нумар выйшаў у Пастаўскай узбуйненай друкарнi. З гэтага прычыны праект альманаха “Ксэракс Беларуска” быў “закансерваваны”.

З 1996 г. выданьне “Кэсракса...” было адноўлена. У верасьні выйшаў шосты нумар. Ён адрозьніваўся ад папярэдніх нумароў добрым паліграфічным выкананьнем і павялічаным аб’ёмам.

Асобна трэба спыніцца на кніжным праекце выдавецкай суполкі “Полацкае ляда”, які атрымаў назву “Паэзія новае генэрацыі”. Першая спроба выдаваць беларускі паэтычны зборнік у Полацкай друкарні была здзейснена ў сярэдзіне 1991 г. Ём стаў супольны зборнік верлібраў Алеся Аркуша і Паўла Бурдыкі “Тайніца”. Сам праект, які меў за мэту засьведчыць зьяўленьне новай нетрадыцыйнай беларускай паэзіі, распачаўся з выпуску кнігі Юрыя Гуменюка “Водар цела”. Яна выйшла з друку ў кастрычніку 1992 г. Наступнымі, у траўні 1993 г., выйшлі зборнікі Славаміра Адамовіча “Зямля Ханаан” і Алеся Аркуша “Крылы ператварашча ў карэньні”. Усяго ў сэрыі выдана 12 зборнікаў паэзіі.

У 1996 г. працэс станаўленьня недзяржаўнага друку на Полаччыне пачаў разьвівацца больш дынамічна. У Наваполацку зьявіўся яшчэ адзін беларускамоўны літаратурны часопіс “Край” (рэдактар Навум Гальпяровіч). У стадыі падрыхтоўкі знаходзіцца яшчэ некалькі новых выдавецкіх праектаў. Аднак легалізоўвацца і ствараць афіцыйныя выдавецтвы і рэдакцыі ніхто не сьпяшаецца.

Бібліятэка К.Езавітава (праблема рэканструкцыі)

*Валер ГЕРАСИМАЎ, загадчык фонду рэдкай кнігі
Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь*

1. Кастусь Езавітаў, 50 год з дня смерці якога споўнілася сёлета, — адзін з апосталаў беларускага нацыянальнага руху. Вядомы як вайсковы міністр ва ўрадах БНР і БЦР, паэт, публіцыст, перакладчык, гісторык, выдавец, рэдактар. Усё жыццё збіраў і дарыў кнігі, ствараў і апекаваўся бібліятэкамі. Меў адметны асабісты кнігазбор.

2. Сведчаньні пра лёс архіва і бібліятэкі К. Езавітава небагата. Гэта публікацыі беларусаў замежжа Ю. Стасевіча (Неадкладная справа // Беларускі голас. 1975. Сакавік) і У. Брылеўскага (Сустрэчы з Канстанцінам Езавітавым // Полацак. 1993. № 6), навукоўцаў Беларусі А. Мальдзіса (З літаратуразнаўчых вандраваньняў. Мн., 1987; Лёс архіва К. Езавітава // Кантакты і дыялогі. 1996. № 7-8), У. Міхнока і Я. Паўлава (Хто вы, генэрал Езавітаў? // Беларуская мінуўшчына. 1993. № 1) і некаторыя іншыя. Вядома, што К. Езавітаў у 1944 г. выехаў з Рыгі ў Германію, дзе ў 1945 г. быў схоплены савецкай вайскавай контрразведкай. Яго дапытвалі ў Маскве і Мінску. 23 мая 1946 г. у вязніцы ён і загінуў. Адпаведна паблукалі па свеце і ягоныя архівы ды бібліятэка. Частка дакументаў (у тым ліку рукапісы М.Багдановіча) апынуліся праз беларускага дзеяча А. Сянкевіча ў Сайт-Рыверы (ЗША). Частка магла згубіцца на эвакуацыйным шляху ў Польшчы і Германіі. Частка засталася ў Рызе, і лёс яе невядомы. Частка трапіла з арыштаваным К. Езавітавым у Мінск і захоўваецца ў архіве беларускага КДБ, Нацыянальным архіве, Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, Нацыянальным музэй гісторыі і культуры Беларусі, Цэнтральнай навуковай бібліятэцы АН Беларусі. Штосьці, магчыма, ёсць і ў архіве Расійскай ФСБ (былога КДБ СССР).